

פרופ' יונתן גרוסמן

10 עולת צאן

ההבחנה הכלכלית בין עולת בקר לעולת צאן

כאמור בסוף השיעור הקודם, העיון בעולת הצאן צריך להיעשות על רקע הצו הנוגע לעולת הבקר. האתגר הפרשני כאן הוא גדול, וקשה לתת עליו תשובה חד משמעית: האם אפשרויות העולה השונות משקפות ומסמלות דבר מה שונה באופן מהותי? אולי אפילו נלווית לכל אחת מהן תודעה דתית אחרת, או שמדובר בווריאציות שונות של אותו קורבן ולכולן מתלווה מבע דתי זהה. גם מי שמאמץ את התזה הבסיסית שעל פיה כל קורבן נדבה פותח שער להבעה דתית אחרת (עולה, מנחה, זבח שלמים), יכול לטעון שמוגזם לראות בעולת הבקר הבעה דתית שונה מזו של עולת הצאן או העוף.

אכן, דרך המלך בקרב הפרשנים היא לראות באפשרויות העולה השונות מדרג כלכלי ותו לא: מי שיכול להרשות לעצמו להביא פר או עגל יביא עולת בקר; מי שיכול להרשות לעצמו צאן מוזמן להביא כבש, ומי שגם זה מעבר ליכולותיו הכלכליות מוזמן להביא למזבח עולת עוף שהיא הזולה ביותר (והיו אף שטענו שקורבן המנחה שמשולב בפרק ב' מהווה המשך למדרג זה – מי שגם עוף קשה לו, יכול להביא מנחה. נדון בכך בפרק ב').¹

קריאה זו סבירה במיוחד לנוכח קורבן חטאת עולה ויורד, שם באמת מסתבר שהתורה לוקחת בחשבון את יכולתו הכלכלית של האדם ומציעה לו – לפחות במקרים מסוימים – מדרג קורבנות שיותאם ליכולתו: צאן – עוף – סולת. לפי קריאה זו, אין הבדל מהותי בין עולת הבקר לעולת הצאן, לא מבחינה מהותית ולא מבחינה מעשית; מלבד הבדלים טכניים שוליים איננו מצפים למצוא פערים משמעותיים בתהליך הקרבנותם.

השוואת הפסוקים

אבל זו גם הבעיה בקריאה זו. מסתבר שיש הבדלים (גם אם קלים) בין עולת הבקר ועולת הצאן, ואם נקבל את הרושם שהבדלים הלכתיים אלו אינם נובעים רק משיקולים טכניים של גודל הבהמה, אלא שיש בהם

צוהר להבדל מהותי, יהיה קשה לומר שמדובר באופציות התלויות רק ביכולתו הכלכלית של המקריב. זו באמת שאלה מסובכת שקשה להכריע בה, ואני מבקש בדברים הבאים להצביע על כיוון אפשרי, גם אם לא ניתן להוכיח אותו מעל כל ספק.

נציב את פסוקי עולת הצאן בהקבלה לפסוקי עולת הבקר:

עולת הבקר (א', ג-ט) עולת הצאן (א', י-ג)

אם עלה קרבנו מן הבקר זכר תמים יקריבנו אל פתח אהל מועד יקריב אתו לרצנו לפני ה'.

וסמך ידו על ראש העלה ונרצה לו לכפר עליו.

ושחט את בן הבקר לפני ה' ושחט אתו על ירך המזבח צפנה לפני ה'.

והקריבו בני אהרן הפהנים את הדם

וזרקו את הדם על המזבח סביב

אשר פתח אהל מועד.

והפשיט את העלה

ונתח אתה לנתחיה. ונתח אתו לנתחיו ואת ראשו ואת פדרו

ונתנו בני אהרן הפהן אש על המזבח וערכו עצים על האש.

וערכו בני אהרן הפהנים את הנתחים את הראש ואת הפדר על העצים אשר על האש אשר על המזבח.

וקרבו וקרעו ירחץ במים וקרבו וקרעו ירחץ במים

והקטיר הפהן את הפל והקטיר המזבחה

תעניתא, נחית מטרא! אמר: לאו משום דאנא כד(א), אלא משום דכתיב (תהלים כ"ב, כה): 'כי לא בזה ולא שקץ עננות עני' (ויקרא רבה, פר' ג, ב').

1 כבר הערתי במבוא, שאחד המוטיבים הרוחשים לאורך מדרש ויקרא רבה קשור בנקודה זו עצמה: מחירו של הקורבן אינו משנה אלא איכותו של המקריב ומה שמתרחש בלבו ובמחשבותיו. מדרשים רבים בויקרא רבה מלבנים את מקומו של העני מול החברה ומול העולם הדתי. לא במקרה בויקרא רבה מופיעים משפטים כמו: "ר' חגי גזר

אלא צאן.² ייתכן שלכך רמז רש"י בפירושו: "[וְסַמְךָ דְּו] עַל ראש הַעֲלָה – להביא עולת חובה לסמיכה ולהביא עולת הצאן... 'וְהַפְּשִׁיט אֶת הַעֲלָה' – מה תלמוד לומר 'העולה'? לרבות את כל העולות להפשט ונתוח" (רש"י במקום, וראו גם באברבנאל לויקרא א', עמ' כג).

רמז לכך שיש להחיל את דיני עולת הבקר גם על עולת הצאן טמון גם בהשוואת כותרת אופציית הבקר לאופציית הצאן והעוף:

(ג) "אם עלה קרבנו מן הבקר זכר תמים"

"ואם מן הצאן קרבנו מן הקשבים או מן העזים"

(י) "לעלה זכר תמים"

"ואם מן העוף עלה קרבנו"

הפסקאות של עולת הצאן והעוף פותחות בכותרות "ואם מן הצאן" / "ואם מן העוף", ורק אחר כך מוגדר שהם מובאים "לעולה". כלומר, עיקר החידוש בפסקאות אלו שמדובר בצאן או בעוף. לעומת זאת, פסקת עולת הבקר פותחת בהגדרת שם הקורבן – "אם עלה קרבנו" ורק לאחר מכן ממשיכה התורה ומפרטת שכעת היא מדווחת על הקרבת בקר דווקא. הדבר מסתבר שהרי הכותרת הראשונה היא זו שמבשרת שבקרבת עולה עסקינן ועל כן גם שם הקרבן עיקרי כאן ולא רק סוג הבהמה. עם זאת, מתוך כך נמצאנו למדים שהפסקה הראשונה עוסקת ב'דיני עולה' ולא רק ב'דיני בקר'. ממילא, דינים שהוזכרו בפסקה הראשונה חורגים מעולת הבקר וסביר שהם נוגעים גם לעולת הצאן.

מקום השחיטה

לפיכך, גם אם קיצרה התורה בדינים אלו, קשה ללמוד מהם על שינוי מהותי בין עולת הבקר ועולת הצאן. אולם, יש דין שפורץ לראשונה בעולת הצאן – מקום השחיטה. על שחיטת עולת בקר נאמר: "וְשַׁחַט אֶת בֶּן הַבֶּקֶר לְפָנֵי ה'" (א', ה), ואילו בעולת צאן נאמר: "וְשַׁחַט אֹתוֹ עַל יַד הַמִּזְבֵּחַ צִפְנָה לְפָנֵי ה'". הביטוי 'לפני ה'

זאת, בניתוח עולת הצאן נראה שיש לנתח גם את הראש ואת הפרד: "וְנָתַח אֹתוֹ לְנִתְחָיו וְאֶת רֹאשׁוֹ וְאֶת פְּדָרוֹ וְעֶרְפֹּהּ הִפְחֵן אֹתָם עַל הָעֲצִים אֲשֶׁר עַל הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל הַמִּזְבֵּחַ" (ב).

אם אמנם הבדל זה מכוון, ברור מדוע התורה חוזרת על דין ניתוח עולת הצאן שנעשה באופן אחר מעולת הבקר, ולפי זה מתאים היה לכנות את עולת הבקר בדין הניתוח – 'בן בקר'. כאמור, מאחר שאין שום כינוי גלוי, הדברים נותרו מסופקים (מעניין לציין שבעולת העוף הראש מוקטר בפני עצמו עוד לפני גוף העוף. לפיכך ייתכן שיש כאן הדרגתיות ביחס הראש לשאר הגוף מהבקר דרך הצאן אל העוף). אברבנאל הציג שלולא התורה הייתה חוזרת על ניתוח הצאן היינו חושבים שאין בזה צורך: "וכן בנתוח שאמר 'ונתח אותה לנתחיה' כדי שלא נחשוב שזה ייוחד בעולת הבקר מפני מעלתה ולא בעולת הצאן, הוצרך הכתוב לפרש שניהם בעולת הצאן לחיובה בה גם כן" (אברבנאל ויקרא א', עמ' כג).

עלה אשה ריח ניחוח לה' – עלה הוא אשה ריח ניחוח לה'

באופן כללי תהליך ההקרבה זהה בשתי אופציות העולה. אמנם הסמיכה וההפשטה אינם מתוארים בעולת הצאן, אך מהעדר תיאורים אלו אין כל ראייה להבדל בין עולת הצאן לעולת הבקר, כי סביר שהתורה חוזרת רק על עיקרי הדברים, ופרטים שהוזכרו כבר בסוג העולה הראשון, רלוונטיים גם לסוג העולה שנזכר שני (אולם ראו להלן את דעת רד"צ הופמן בסוגיה זו).

כינויי הקורבנות

דומה שיש גם ראייה לכך שיש להשלים רכיבים שהוזכרו בבקר ושחסרים בצאן. מעקב אחר כינוי הקורבן לאורך הציווי על עולת הבקר מגלה שיש שני כינויים שהתורה נעזרת בהם – 'עולה' או 'בקר'/'בן בקר' ובמבט ראשון קשה למצוא את ההיגיון שמבעד לשינויים אלו:

"וְסַמְךָ דְּו עַל ראש הַעֲלָה וְנִרְצָה לוֹ לְכַפֵּר עָלָיו."

וְשַׁחַט אֶת בֶּן הַבֶּקֶר לְפָנֵי ה'

וְהַפְּשִׁיט אֶת הַעֲלָה

וְנָתַח אֹתָהּ לְנִתְחֶיהָ."

מדוע סמיכת הידיים והפשט העור מוסבים על "עולה", ואילו השחיטה נעשית ב"בן בקר"? הנה מסתבר, שבאותם רכיבים שלא יזכרו שוב בעולת הצאן התורה כתבה "העולה", ואילו בשחיטה – שתיזכר שוב בפירוט גם בעולת הצאן, התורה הבליטה שדין השחיטה שהיא עוסקת בו מתייחס ל"בן הבקר" בלבד (מיד ניווכח שבאמת יש שינוי בדין השחיטה). כלומר, את סמיכת הידיים יש לעשות על ראש "העולה" – כל 'עולה' שלא תהיה; יש גם להפשיט "את העולה" – ואין זה משנה באיזו בהמה מדובר ובלבד שהיא באה בתורת עולה. שתי פעולות אלו אינן נזכרות שוב בעולת הצאן, ועל כן בחרה התורה בשם הכללי ובכך רמזה שיש להעתיק דינים אלו לכל קרבנות 'העולה' – גם אלו שאינם בקר

2 קשה לומר מה מעמדו של ניתוח הקורבן בהקשר זה. אין כינוי מפורש למושא פעולה זו – לא של 'עולה' ולא של 'בן בקר' – אולם התחושה היא שמדובר על "העולה" שהוזכרה בסמוך לפעולת השחיטה (ולכן "ונתח אותה" בלשון נקבה – כמוסב על העולה). לפי זה, דין הניתוח זהה בבקר ובצאן.

למרות זאת, בפירוט הקרבת הצאן יש חזרה על הניתוח, ויש מקום להתלבטות האם הניתוח נעשה באותו האופן. בניתוח הבקר נאמר: "וְהַפְּשִׁיט אֶת הַעֲלָה וְנָתַח אֹתָהּ לְנִתְחֶיהָ", ובסידור האברים על המזבח יש חלוקה בין הבשר שנתח לבין "הראש והפרד": "וְעֶרְכּוּ בְּנֵי אֱהֲרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַנִּתְחִים אֶת הָרֹאשׁ וְאֶת הַפֶּדֶר עַל הָעֲצִים אֲשֶׁר עַל הָאֵשׁ אֲשֶׁר עַל הַמִּזְבֵּחַ" (i). מכאן נראה שהראש והפרד לא נתוחו אלא נותרו בשלמותם וכך הם מונחים על המזבח, וכך גם למדו חז"ל ("מלמד שאין הראש והפרד מתנתחים" – דבורא דנדבה, פר' ו', ב'; משנה יומא, פר' ב', מ"ז. אולם ראו גם בחולין דף י"א ע"א שם משמע אחרת). לעומת

שם הדרישה לשחוט את הבהמה בצפון המזבח נזכר בכל החטאות הבאות מן הצאן (ד', כד, כט, לג) ונעדר בכל החטאות הבאות מהבקר, שלגביהן מסתפק הכתוב בלשון כללית: "וְשָׁחַט אֶת הַפָּר לְפָנֵי ה'" (ד', ז, טו).

למעשה, האתגר הפרשני בביאור ההבדל בין שחיטת הבקר לשחיטת הצאן רלוונטי גם לפי קריאת חז"ל. גם אם מבחינה הלכתית בסופו של דבר יש לשחוט את כל העולות בצפון המזבח, מוזר הדבר שהתורה דחתה דין זה לעולת הצאן ולא שילבה אותו כבר בעולת הבקר. כלומר, דין צפון המזבח פונה במיוחד לעולת הצאן, גם אם הוא מורחב לעולת הבקר.

מדוע שיהיה הבדל בהקשר זה בין עולת הבקר לעולת הצאן? מילגרם חשב שהביאור טכני: קשה יותר להשתלט על השור הגדול ועל כן התורה ויתרה על מקום השחיטה המדויק; בכל מקום שבו הבעלים הצליח להשתלט על קרבנו הוא יכול לשחוט. על הצאן קל יותר להשתלט ועל כן ניתן לדרוש את מקום השחיטה המועדף – צפון המזבח.⁴ מילגרם הוסיף שעדיפות צפון המזבח גם היא נובעת משיקולים טכניים: מקום זה פנוי יחסית (במזרח מצוי הדשן; במערב – הכיור; ובדרום – כבש המזבח) ולכן שם יהיה הכי נוח לשחוט.⁵ אך ביאור זה קשה: הרעיון שאנשים מתקשים בשחיטת בקר אינו משכנע שהרי אין ספק שאכילת בשר בקר היה דבר רווח ושחיטת הבהמות הייתה מלאכה מקובלת וידועה. קשה גם להניח שהתורה תחזור ותדגיש את הדרישה לשחוט בצפון המזבח רק בגלל ששם יש מקום פנוי.

עמדת רד"צ הופמן: קורבן התמיד כמודל לעולת צאן

דומני שמבעד לאפיון מקום השחיטה נחשף הבדל יסודי בין עולת הבקר לעולת הצאן. לשם ביאור העניין ברצוני להציג תחילה את התזה של רד"צ הופמן, שגם אם בסופו של דבר לא נאמץ אותה כלשונה, יש בכוחה לקדם את הדיון. לדעת רד"צ הופמן כשהתורה עוסקת בעולת הצאן היא רואה מול עיניה את שני הכבשים המובאים כעולת תמיד, בכל בקר ובכל בין ערביים: "אולי לא רחוק להניח, שהפסוקים בויקרא א', יא-יג, שבהם מתוארת דרך הקרבתה של עולת הצאן, נאמרו כבר בהר סיני סמוך אחרי ההוראה על דבר עולת התמיד".⁶

אמנם זהה בשניהם, אך העובדה שיש לשחוט 'על ירך המזבח צפונה' היא תוספת שנזכרה לראשונה בעולת הצאן.

האם לפנינו פער ספרותי בלבד, ולמעשה גם את עולת הבקר יש לשחוט בצפון המזבח, או שמא לפנינו הבדל משפטי-הלכתי, ובעוד שניתן לשחוט את עולת הבקר בכל מקום בעזרה (לפני ה'), את עולת הצאן יש לשחוט דווקא על ירך המזבח הצפוני?

חז"ל למדו שכל דיני עולת הבקר חלים גם על עולת הצאן, וכל דיני עולת הצאן חלים על עולת הבקר ("ואם מן הצאן – וי' מוסיף על ענין ראשון"). לפיכך, דין השחיטה בצפון חל גם על עולת הבקר. קריאה זו נתמכת לכאורה מניסוח הליך הקרבת חטאת הנשיא והיחיד (ויקרא ד'), שבו נאמר שיש לשחוט "במקום אשר ישחט את העֹלָה לְפָנֵי ה'", ואין כל חלוקה בין עולת בקר לבין עולת צאן אלא רק "העֹלָה". ניסוח דומה נזכר בפרשת צו גם ביחס לשחיטת החטאת וביחס לשחיטת האשם.

אולם, בניגוד לעמדת חז"ל, נראה שמתוך פשטי המקראות עולה שיש הבדל למעשה בין שחיטת שתי העולות, ושאכן התורה דורשת לשחוט את עולת הצאן בצפון המזבח אך עולת הבקר יכולה להישחט בכל מקום בעזרה שכולו מוגדר כ"לפני ה'". כאמור לעיל, העובדה שבשחיטת עולת בקר התורה דיברה על "בן בקר" ולא על "העולה" מחזקת את ההבנה כי שחיטת הצאן שונה משחיטת הבקר.

ראיה נוספת לכך שמדובר בהבדל הלכתי של ממש עולה מתוך דין ההולכה למזבח שנזכר רק בבן הבקר: "וְשָׁחַט אֶת בֶּן הַבֶּקֶר לְפָנֵי ה' וְהִקְרִיבוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת הַדָּם וְזָרְקוּ אֶת הַדָּם עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב אֲשֶׁר פָּתַח אֹהֶל מוֹעֵד" (ה). בעולת הצאן התורה מתעלמת מהצורך לקרב את הדם אל המזבח לפני זריקתו: "וְשָׁחַט אֹתוֹ עַל יָרֵךְ הַמִּזְבֵּחַ צִפְנָה לְפָנֵי ה' וְזָרְקוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֲנִים אֶת דָּמוֹ עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב" (יא). מיד אחרי השחיטה עובר הכתוב לזריקת הדם, ומכאן ששחיטת הצאן על ירך המזבח צפונה פותרת את הצורך שבהולכת הדם אל המזבח. בבן הבקר, שניתן לשחוט בכל מקום בעזרה, נזכר גם דין הולכת הדם אל המזבח שהרי לפני זריקתו יש להביאו אל המזבח.³ יתר על כן: החלוקה בין שחיטת הבקר לשחיטת הצאן משתקפת גם בקורבן החטאת: גם

3 משתמע שלפני 'המצאה' זו, אכן היה קשה למקם את הבהמה במקום מסוים.

4 מילגרם, ויקרא, עמ' 164.

5 הופמן, ויקרא, עמ' צז.

3 הדברים הכתובים לעיל שונים מעמדת אברבנאל שראה בכך קיצור ותו לא, ושקבלת הדם והולכתו כלולים בפועל הזריקה: "כי הנה באמרו בעולת הצאן 'זרקו בני אהרן הכהנים את דמו' נכלל 'הקריבו בני אהרן את הדם', כי בידוע שאם לא יקבלוהו בכלי לא יוכלו לזרוק" (אברבנאל ויקרא א'; עמ' כג).

4 מילגרם מביא ראיה לשיטתו מכך שבבית שני היו טבעות קבועות ברצפת העזרה על מנת להחזיק את הבהמות במקום בזמן השחיטה.

ואילו בשחיטת שלמי צאן נאמר: "וְסִמְךָ אֶת יָדוֹ עַל רֹאשׁ קֶרְבָּנוֹ וְשַׁחֲטוּ אֹתוֹ לִפְנֵי אֱהֶל מוֹעֵד" (ויקרא ג', ה'; ג', יג). קשה להכריע האם התורה התכוונה למקום שחיטה שונה ושיש הבדל מעשי בין שחיטת הבקר 'פתח אוהל מועד' לבין שחיטת הצאן 'לפני אוהל מועד'. בהחלט ייתכן שפשטי המקראות זהים להכרעה החז' לית שמדובר באותו המרחב עצמו – בכל העזרה. עם זאת, הבדל ספרותי קיים כמובן: תיאור שחיטת הבקר מציג אותו קרוב יותר וקשור יותר למה שקורה בפנים, מאשר שחיטת הצאן; שחיטת הבקר נעשית 'בפתח האוהל' בעוד שחיטת הצאן יכולה להיעשות 'לפני' אוהל מועד, כינוי שמכוון לעזרה כולה (השוו לנאמר ביחס לחינוך הלויים: "וְהִקְרַבְתָּ אֶת הַלְוִיִּם לִפְנֵי אֱהֶל מוֹעֵד וְהִקְהַלְתָּ אֶת כָּל עֵדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְהִקְרַבְתָּ אֶת הַלְוִיִּם לִפְנֵי ה' וְסִמְכוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת יְדֵיהֶם עַל הַלְוִיִּם" [במדבר ח', ט-י]).

לא רק בעולה ובזבח שלמים באה לידי ביטוי חלוקה זו, אלא גם בקורבנות חובה. אדרבה, שם הדברים מפורשים עוד יותר ומוסכם על הכול שבהקרבת חטאת מדובר בהבדל משפטי-הלכתי של ממש. קורבן החטאת נחלק לשתי קבוצות: חטאת שמביא הכהן המשיח או כל עדת ישראל מצד אחד, וחטאת שמביא הנשיא והיחיד מצד שני. חטאת הכהן המשיח והעדה כולה היא 'חטאת פנימית' – דם הקורבן נכנס לאוהל מועד עצמו ומוזה נוכח הפרוכת, ואילו חטאת הנשיא והיחיד היא חטאת חיצונית שדמה ניתן רק על מזבח העולה שבחצר המשכן. גם כאן נשמר ההבדל בין בקר לצאן: שתי החטאות הפנימיות הן פר בן בקר; ואילו שתי החטאות החיצוניות מובאות מן הצאן דווקא (שעיר או כבשה)!

משמעות ההבדלים

קשה להניח שבכל הקורבנות הללו הפיצול בין הבקר לצאן הוא מקרי. נראה שהתורה תופסת את הפר ואת העגל כקשורים להשראת השכינה שבתוך הבית ואילו הצאן קשור לעבודת המזבח. ממילא, בפני מביא העולה פתוחות שתי אפשרויות ועליו להכריע האם הוא מבקש להביא עולה הפונה לענן התגלות ה' באוהל מועד או שהוא רוצה להביא עולה שקשורה למזבח, לעבודת ה', לאש האוכלת את הקורבנות.

מעין רמז לאסוציאציה הנלווית לקורבן בקר יש בהתגלות הר סיני. במקרים רבים במקרא יש להביא גם פרים וגם צאן (במוספי החגים, בימי המילואים, חנוכת המזבח ועוד), כך שקשה להסיק ממקומות אלו מה הסמל שנלווה לכל סוג בעל חיים, אך במעמד הר סיני מובלטים דווקא הפרים: "וַיִּשְׁלַח אֶת נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲלוּ עֹלֹת וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים לַה' פְּרִים" (כ"ד, ה). זהו מקור מעניין במיוחד, מפני שיש במעמד הר סיני שילוב של עולה ושל זבח שלמים, אבל הבהמות שמוזכרות (רק

בכך הוא מבקש לבאר את הפערים שיש בין עולת הבקר לעולת הצאן: הסמיכה והריצוי אינם מוזכרים בעולת הצאן כי הם רלוונטיים רק בקרבן יחיד ולא בעולת התמיד. לפיכך לדעתו מקום השחיטה נאמר בעולת הצאן הציבורית שנאמרה למשה בעודו בהר סיני, עוד לפני הריצוי על עולת הבקר שנמסר למשה רק לאחר הקמת אוהל מועד.

בסופו של דבר, גם לפי רד"צ הופמן דיני עולת הצאן המפורטים בויקרא א' תקפים כמובן בעולת צאן שבאה כנדבת יחיד, אך הפסוקים מתייחסים במיוחד לעולת התמיד הציבורית שבהקשר שלה הם נאמרו.

סקירת ההבדלים בין סוגי העולה

דומה שאפשר להמשיך את רוח דבריו של רד"צ הופמן, אך להשאיר את הפרק כמוסב על עולת היחיד שבאה בנדבה, ובלי קשר לעולת התמיד.

מסתבר שיש לבחון את הסוגיה הזו מבעד לשאלת יחס הבהמה לאזורים שונים במרחב המשכן. קורבן שבא מן הבקר – גם בעולה אך גם בשאר הקורבנות – קשור לאוהל מועד, ואילו קורבן שבא מן הצאן קשור במיוחד למזבח. חלוקה זו מתעצמת נוכח פסוקים מגוונים שרומזים לה שוב ושוב.

ראשית יש לציין שבנוסף למקום השחיטה שמבחין בין עולת הבקר לעולת הצאן, הדבר בא לידי ביטוי גם בזריקת הדם. הדבר מפתיע, שהרי דם העולה נזרק תמיד על המזבח החיצוני – בין אם עולת בקר ובין אם עולת צאן, ולמרות זאת, קריאה זהירה תחשוף הבדל קל בניסוח הדין. יושם לב להגדרת המזבח בזריקת דם עולת הבקר: "וְהִקְרִיבוּ בְנֵי אֱהֶרֶן הַכֹּהֲנִים אֶת הַדָּם וְזָרְקוּ אֶת הַדָּם עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב אֲשֶׁר פֶּתַח אֱהֶל מוֹעֵד" (א', ה), ולהגדרתו בזריקת דם עולת הצאן: "וְזָרְקוּ בְנֵי אֱהֶרֶן הַכֹּהֲנִים אֶת דָּמָם עַל הַמִּזְבֵּחַ סָבִיב" (א', יא). הגדרת המזבח בעולת הבקר, כמצוי ב"פתח אוהל מועד", ממשיכה וקושרת בין זריקת הדם לאוהל מועד עצמו. כביכול המזבח מקבל את הצדקת קיומו מתוך מקומו הגיאוגרפי כניצב בפתח אוהל מועד. לעומת זאת, המזבח בעולת הצאן הוא פשוט "המזבח". הוא מקום התגלות האש עצמה, ואין צורך להעניק לו קדושה מתוך יחסו לאוהל מועד. למעשה הבדל זה ניכר עוד קודם לכן – בתיאור הבאת הבהמות אל הקודש. על מביא עולת הבקר נאמר: "אִם עֹלָה קֶרְבָּנוֹ מִן הַבָּקָר זָכָר תָּמִים יִקְרִיבוּ אֵל פֶּתַח אֱהֶל מוֹעֵד יִקְרִיב אֹתוֹ לְרֹצְנוֹ לִפְנֵי ה'", ואילו על מביא הצאן לא נאמר כלל שהוא מובא "אל פתח אוהל מועד".

זיקת הבקר לאוהל מועד באה לידי ביטוי דומה גם בשחיטת זבח השלמים. ביחס לשלמי בקר נאמר: "וְסִמְךָ יָדוֹ עַל רֹאשׁ קֶרְבָּנוֹ וְשַׁחֲטוּ פֶתַח אֱהֶל מוֹעֵד" (ויקרא ג', ב),

אם יסלח לי הקורא על פריצה דרשנית נוספת, ברצוני להציע שדבר זה יכול לבאר תעלומה נוספת. רבים תמהו מדוע לצד הנפת העומר יש להקריב רק כבש: "וְעִשְׂיֶתֶם בְּיָוֶם הַנִּיפְכֶם אֶת הָעֹמֶר כְּבֶשׂ תָּמִים בְּנֵי שָׁנְתוֹ לְעֹלָה לַיהוָה" (ויקרא כ"ג, יב), בעוד בהנפת שתי הלחם יש גם אילים ופרים: "וְהִקְרַבְתֶּם עַל הַלֶּחֶם שִׁבְעַת כְּבָשִׂים תָּמִימִם בְּנֵי שָׁנָה וּפֶרֶ בֶן בְּקָר אֶחָד וְאֵילִם שְׁנָיִם יִהְיוּ עֹלָה לַיהוָה" (ויקרא כ"ג, יח). ייתכן שהדבר קשור ברצון התורה לשוות להנפת העומר אופי של מנחה פרטית ולא מנחה ציבורית (עוד נדון בכך בשיעורנו למנחת הביכורים, להלן),¹⁰ אך גם ייתכן שהדבר קשור בנושא שאנו אווזים בו כעת. הנפת העומר היא המתירה לאכול מהתבואה החדשה בגבולים, בעוד שתי הלחם מתירים את התבואה החדשה למשכן או למקדש. כלומר, לאחר הנפת העומר, התבואה החדשה איננה יכולה עדיין לבוא ולהיראות את פני ה' במשכנו, כך שאין מקום להקרבת בקר בהנפה זו. אולם לאחר חמישים יום, עם הנפת שתי הלחם יש מקום לבקר שהרי התבואה החדשה מוזמנת מכאן ואילך לבוא אל המשכן, אל מקום התגלות ה' בתוך המחנה.

מסתבר אם כן ששתי אופציות העולה קשורות לשני מוקדים גיאוגרפיים במשכן שהם גם שני מוקדים של התודעה הדתית: המשכן כולל הן את אוהל מועד שבו השכינה שורה והן את המזבח שבו האדם עובד את ה'. בעוד עולת הבקר רואה מול עיניו את אוהל מועד, עולת הצאן רואה בעיניו את המזבח בלבד.¹¹ האם ניתן להצביע על הסיבה לכך שהפר נבחר לייצג את השראת השכינה שבתוך אוהל מועד ואילו הצאן – במיוחד הכבש – נבחר לייצג את המפגש שמתרחש בין האדם לא-לוהו במזבח? ייתכן שיש לאמץ בהקשרים כאלו את גישת הרמב"ם (מורה נבוכים ג, כו) שכתב שיש טעם ומגמה לעקרונות הכלליים, אך בכדי שעקרונות אלו יוכלו להתממש במציאות, יש להכריע בסופו של דבר על סוג בעל חיים מסוים, ולדבר זה אין טעם מיוחד.¹² ברוח זו ניתן לומר גם בהקשר שלנו, שלתורה חשוב להבחין בין שני מוקדים של מפגש: יש חוויה דתית שקשורה במה שקורה באוהל מועד, בבחינת "שְׁוִיֵּיתִי ה' לְנֶגְדִי תְּמִיד"

של זבחי השלמים? גם של העולות?⁷ הן דווקא בקר = פרים.

אין צורך לומר שהדבר שמובלט בברית סיני הוא ההתגלות שישראל זכו לה: "וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּחַת רַגְלֵיוֹ כַּמַּעֲשָׂה לְבַנַּת הַסַּפִּיר וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לְטָהָר. וְאֵל אֲצִילֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יְדוֹ וַיַּחֲזוּ אֶת הָאֱלֹהִים וַיֵּאכְלוּ וַיִּשְׁתּוּ" (שמות כ"ד, י-יא), והנה מתברר שהתגלות שכזו מלווה בהקרבת פרים דווקא.

ניתן אם כן לשוב לדברי רד"צ הופמן אך להצביע על הקשר המהותי שיש בין עולת התמיד לעולת צאן דווקא. עולת התמיד פותחת ונועלת את המזבח; זהו הקורבן הראשון המובא בכל בקר, וזהו הקורבן האחרון המובא בין הערביים שנועל את המזבח ולא ניתן להביא עוד קורבנות באותו היום. הצאן הוא המגדיר את המזבח בשל הקשר היסודי שיש בין צאן לבין המזבח.

עולה אם כן, שההבדל במקום שחיטת הבהמה משקף את יחסה אל שני מוקדים שונים במשכן: את עולת הבקר יש לשחוט "לפני ה'", ואילו את הצאן יש לשחוט "על ירך המזבח". גם מקום זה הוא "לפני ה'", אך הוא ספציפי יותר: הצאן נקשר עם המזבח כבר ברגע שחיטתו.

אני נזהר מלהיסחף למחוזות הדרש הלא מבוסס, ועל כן רק אעיר בהיסוס שיתכן שגם ההבחנה בין מוסף השבת למוספי החגים מבטא דבר זה. בכל מקראי הקודש קורבנות המוספים מורכבים מעולת בקר וצאן (פרים, אילים וכבשים) מלבד בשבת, שבה יש להוסיף על התמיד שני כבשים לעולה בלבד, ללא פרים כלל.⁸ הדבר כנראה קשור לתפיסה ששבת מרחיבה את קרבן התמיד הרגיל ולא מוסיפה עליו, ודבר זה דורש עיון רחב בפני עצמו.⁹ לעניין דיוננו יש לציין שבניגוד לשבת, שאר מקראי הקודש מעידים על פריצה של ה' לתוך ההיסטוריה ודבר זה הופך אותם למקראי קודש. לפיכך, מתאים להביא בהם גם פרים ולא רק צאן. זאת בניגוד לשבת שקשורה בעיצוב השבוע הישראלי הרגיל, בבריאת עולם שה' מסתתר בו אך לא פורץ ומתגלה בו.

10 השו: מילגרום, ויקרא, כרך ג, עמ' 1986.

11 למעשה שני מוקדים אלו באו לידי ביטוי בעמדתם של רש"י ורמב"ן כפי שהוזכר לעיל. רש"י הבליט את מי שחטא במצוות עשה ומבקש לכפר על כך. זוהי העולה שמתאימה לעולת הצאן, לעולם של עבודה דתית במזבח. רמב"ן לעומת זאת ראה בעולה שיקוף של מי שחש ריחוק מה' באופנים רחבים יותר, ונדמה שזוהי עולת הבקר.

12 וזה לשונו שם: "ודע שהחכמה חיבה, ואם תרצה אמור שהצורך מביא, להיות שם חלקים שאין להם סבה, וכאלו הוא דבר נמנע בחק התורה שלא יהיה בה דבר מזה הכת, ואפני ההמנעות בו שאמרך למה היה כבש ולא היה איל, השאלה ההיא בעצמה היתה מתחייבת אלו נאמר איל מקום כבש".

7 ראב"ע כנראה סבור שהפרים מוסבים רק על זבחי השלמים: "והזכיר עם השלמים פרים, כי האוכלים רבים היו" (ראב"ע שמות כ"ד, ה). לעומתו רמב"ן קורא את השימוש בפרים כנוגע גם לעולות וגם לזבחי השלמים: "והנה העלו העולות וזבחו השלמים כולם פרים, כטעם פר כהן משיח, ופר העלם דבר, ופר עבודה זרה, גם פרה אדומה כן" (רמב"ן שמות שם).

8 אני מתעלם כעת מחסרון החטאת שאינו מלווה את קורבנות השבת ושמלווה את מוספי החגים. על כך ראו את פירושו של רש"י הירש לבמדבר, על אתר.

9 ראו למשל בשיעורו של הרב אמנון בזק, "מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו", בתוך: **תורת עציון – במדבר** (עורכים הרב ע' ביק ו' פיינטוך), אלון שבות תשע"ו, עמ' 406-401.

למצב שבו האדם חווה מונהגות, אך יש בה עמידה עצמית של המקריב, המבין שהוא אומנם יצור אוטונומי אבל ה' הוא שמשגיח עליו ומנהיג אותו.

(תהלים ט"ז, ח), ויש חוויה דתית אחרת שמתרחשת סביב המזבח, בבחינת "כִּי כָל מִשְׁפָּטָיו לִנְגָדִי וְחֻקֵּתָיו לֹא אֶסִיר מִנִּי" (תהלים י"ח, כג). עצם ההבחנה בין שתי התודעות הדתיות הללו חשובה יותר מהבחירה בבעל חיים כזה או אחר.

"עוד זאת אֶדְרֹשׁ לְבֵית יִשְׂרָאֵל לַעֲשׂוֹת לָהֶם:

אֲרַבֶּה אֹתָם כְּצֹאן אֶדָם.

כְּצֹאן קִדְשִׁים, כְּצֹאן יְרוּשָׁלַם בְּמוֹעֲדֶיהָ,

כֵּן תִּהְיֶינָה הָעֲרִים הַחֲרֻבוֹת מְלֹאוֹת צֹאן אֶדָם

וַיִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה'" (יחזקאל ל"ו, לז-לח).

השתקפות ההבדלים במהות בעל החיים המוקרב

לצד זאת, לאור המרחב האסוציאטיבי של החקלאי ושל מגדל הבקר ניתן להבין מדוע נבחר דווקא בקר לייצג את התגלות ה' ומדוע הצאן הוא שנבחר לייצג את עבודת האדם.¹³ רש"ר הירש עמד על הסמל שנילווה לשני בעלי חיים אלו:

"כבר הראנו... שבעלי החיים במקרא מופיעים כסמלים לתכונות אדם. בקר (פר ועגל) מבטא את האדם הפועל, העובד את עבודת קונוהו. ואילו צאן (כבש ואיל, עז ושעיר) מבטא את האדם, שצרכי קיומו מובטחים מידי רועהו. בקר וצאן מבטאים אפוא את שתי הבחינות, הממצות כאחד את האדם בימי חלדו: פעילותו וגורלו".¹⁴

כיוון זה פותח על ידי ידידי הרב איתמר אלדר. לטענתו, בהמת הבקר משועבדת באופן מוחלט אל אדונה. היא בהמת מסע או חרישה, וככזו היא 'מתבטלת' לגמרי בפני בעליה: "יִדַע שׁוֹר קִנְהוּ וְחֲמוֹר אֲבוֹס בְּעֲלִי". השור רואה את אדונו כקונוהו – עושהו, ומערכת היחסים שלו כלפי אדונו היא של עבדות והתבטלות. הצאן לעומת זאת מונהג על ידי הרועה. הרועה מנהיג אותו אך איננו משעבד אותו. אדרבה, במידה רבה, הרועה 'משרת' את צאנו. מוליך אותו למקום מרעה, ועורך את שולחנו לפניו: "בְּנֵאוֹת דֶּשָׁא יִרְבִּיצֵנִי עַל מֵי מְנַחֹת יִנְהַלְנִי. תַּעֲרֹךְ לִפְנֵי שִׁלְחֹן נֶגֶד צֶרְרִי" (תהלים כ"ג, ב). העמדה של הצאן מול הרועה, כפי שבאה לידי ביטוי בתהלים, היא חוויה של מונהגות, של השגחה והדרכה. הוא אכן מונהג על ידי רועהו ומבין שגורלו והנהגתו נתונה בידי הרועה, אך לא כעבד ואדון אלא כמונהג ומנהיג, ועל כן הוא אינו מתבטל בפניו. לאור אופי בעלי החיים האלו יש לגזור את החוויה הנפשית שמלווה את הקרבנות שבאים מהם: הבהמה שמייצגת התבטלות ועבדות מתאימה למצב שבו האדם ניצב מול התגלות וקירבה, מתבטל בפניה ומתאפס בפניה. הצאן לעומת זאת, מתאים

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולפרופ' יונתן גרוסמן
עורך: בנימין פרנקל, תשע"ח

בית המדרש הוירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
אתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>
אתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>

משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

נגד אסוציאציות אלו, אך ייתכן שגם במקרא יש הדים למעמדו המיוחד של הבקר, גם אם לא במעמד אלוהי כמובן (על מעמד הבקר המיוחד ראו גם במורה הנבוכים ח"ג, ל').

14 רש"ר הירש לויקרא א', ג (עמ' ה-ו).

13 בנימין פרנקל הסב את תשומת לבי לכך שכבר הרמב"ם מתאר יחס של כבוד מיוחד שהיה בימי קדם לבקר דווקא: "כמעט רוב עובדי עבודה זרה שונאים שחיסת בקר. כולם היו מכבדים אותו מין מאד. לכן אתה מוצא שההודים אינם שוחטים בקר כלל עד ימינו אלה, אפילו בארץ בה שוחטים שאר מיני בעלי-חיים" (מורה הנבוכים, ח"ג, מ"ו; מהד' שורק, עמ' 609). אמנם הרמב"ם עצמו מודה שהתורה יוצאת